

FANCSALI JÁNOS*

CSÍKI ENDRE, AZ ELFELEJTETT MAGYARÖRMÉNY ZENESZERZŐ

Kulcsszavak: *Csíki Endre, magyarörmény, zeneszerző, 20. század*

Elsőként tisztáznunk kell a címbeli fogalmat: mit jelent magyarörménynek lenni? Az örmény diaszpóra igen érdekes és értékes része definiálja így önmagát. A moldvai üldözésektől menekülő örményeket még Apafi Mihály fogadta be elsőként saját ebesfalvi-erzsébetvárosi birtokaira. Innen jutottak el több erdélyi településre, és alapították meg például Szamosújvárt. A város az európai építészet különleges remeke, a barokk várostervezés ritka példája, mely 1700-ban kezdett felépülni, abban az évben, amikor az erdélyi örmények felvették az örmény katolikus vallást. Ez a gyors letelepedési szándék és megvalósítása is mutatja, mennyire befogadó volt az erdélyi társadalom, és mennyire jól érezték magukat a régióban elődeink. Apafi alap gondolatát, mely szerint az agilis kereskedő, polgárosodott réteg jótékony hatással lesz Erdély társadalmára, a magyarörmények meg is valósították az idők folyamán. És nemcsak gazdasági téren, hanem az irodalom, valamint a művészetek ápolásában is aktív szerepet vállaltak, teljesen azonosulva a helyi, általában magyar társadalmi törekvésekkel.

A magyarörmény muzsikások zöme alig ismert, és ezt a legkülönbözőbb okokra vezethetjük vissza. A legnevesebb közülük Viski János, Kossuth- és Erkel-díjas zeneszerző. Kacsóh Pongrác *János vitéze* egyértelműen a legnépszerűbb a könnyű színpadi zenés műfajban. A leghíresebb magyarörmény hegedűművész, Telmányi Emil karrierjét jórészt külföldön teljesítette ki. Temesvári János, a méltán világhírű Waldbauer-Kerpely-vonósnégyes tagjaként az új magyar zene terjesztését segítette elő. Az énekesek sorából Hollósy Kornélia, Erkel Ferenc kedvenc szopránénekes, majd később Székelyhidy Ferenc, Kodály Zoltán műveinek avatott előadója emelkedik ki.¹

A fentebbi művészegyéniségeknél jóval kevésbé került a köztudatba a Kolozsvárt 1888. december elsején született Csíki Endre zeneszerző, karmester, zenetanár, zene-

* FANCSALI János zongoratanár, zenetörténész, armenológus. A budaörsi Vivaldi Alapfokú Művészeti Iskola munkatársa. E-mail: fugulyan@gmail.com.

1 Bővebben lásd FANCSALI János: *Magyarörmény zenei breviárium*. Örmény Kisebbségi Önkormányzat, Budaörs, 2003.

esztétikai publicista, költő, akiről halála után alig találunk megemlékező sorokat. Közvetlen elhunytá után, 1949 januárjában Lakatos István írt rövid összefoglaló cikket,² majd hosszú csend következett. Harminc évvel később Jagamas Ilona 1978-ban és testvére, Jagamas János népzene kutató, zeneszerző két ízben közölte a zeneszerzővel kapcsolatos emlékeit a korabeli magyar nyelvű sajtóban.³

Endre vagy András egy tipikusan magyarörmény családba született: édesapja Csíki János József kolozsvári kereskedő, édesanyja a gyergyószentmiklósi Merza Mária volt. A római katolikus család negyedik gyermeke érthető módon a helybeli római katolikus elemi iskolát, majd a főgimnáziumot látogatta. Ott is fejezte be tanulmányait az 1905/06-os tanévben. A Farkas Ödön által igazgatott helyi Zenekonzervatórium évkönyveinek tanúsága szerint az 1898/99-es tanévben Ruzicska Ilona, majd egy szünet után, 1901–1903 között Farkas Ödönné zongora szakos tanítványa volt. Testvérei szintén alapos zenei oktatásban részesültek. Csíki Endre gyakran szakított a meg tanulmányait egészségi okokra hivatkozva, ez majdnem szokványos epizódja lett életének.

Saját bevallása szerint két és fél évig a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem matematika és természettudományok szakán tanult. Az 1912/13-as tanévben a budapesti Zeneakadémia zeneszerzés szakán Weiner Leó és Herzfeld Viktor osztályában találjuk meg nevét, de még ezen évben kimarad. Mégis, ekkor dönthetett a zenei pálya javára, hisz ennek már korábbi jele, hogy 1909–1912 között a kolozsvári Zenetársaság rendes tagjai között jelenik meg neve az intézmény éves értesítőiben. A katonai szolgálat, majd az első világháború azonban közbeszólt. Az 1911/12-es tanévben újra beiratkozott a kolozsvári Zenekonzervatóriumba, de ismét kimaradt a zongora tanszokról.

A *Keresztény Magyar Közéleti Almanach* III. kötetében 1941-ben közölt életrajza szerint 1912–1919 között, a háború végéig népfőlkelő katonaszolgálatban volt.⁴ Ebben az időszakban jelentek meg első írásai, de ezek különösképpen az évtized végén, az 1919–1920-as években keltették fel a figyelmet.

Az első világháború után, valószínű anyagi okokból, már nem tért vissza Kolozsvárra, hanem Désre került, ahol zongoratanításból próbálta eltartani magát. Rövidesen élére állt a helybeli amatőr zenekar, és ezzel párhuzamosan foglalkozott komponálással. Elsősorban a Parádi Katus-féle progresszív mozgásművészeti iskola számára írt több ízben kísérezet. Ezeket a kompozícióit maga adta elő zongorán, vagy dirigálta az említett zenekar élén. Désen a kamarazenélés és nyilvános zenei összejöv-

2 LAKATOS István: *Csíki Ede zeneszerző halálára*. Világosság, VI.1949/8., január 19.

3 JAGAMAS János: *Tőle tanultam embernek lenni. Emlékezés Csíki Endrére*. A Hét, 1989/9. 6–7.; JAGAMAS János: *Ki volt Csíki Endre?* Helikon, 1990/47. 11.

4 Csíki Endre-szócikk. In: HORTOBÁGYI Jenő (szerk.): *Keresztény Magyar Közéleti Almanach*, III. kötet, Athenaeum R.t., Bp., [1941], 70–71.

vetelek tradíciója már a 19. elejétől nyomon követhető. Ennek folytatását köszönhetjük a lelkes helybeli amatőröknek, akik élükre Csíki Endrét természetszerűleg választották. Ebben a húsz évben, 1919–1939 között a helybeli kamarazenekar nemcsak létszámában növekedett, hanem egyre igényesebb művek előadására is vállalkozott. Helyi sajtó sajnálatos módon nem jelent meg a teljes vizsgált periódus alatt, így csak 1930-tól találtunk erről híreket. Wolfgang Amadeus Mozart *Kis éji zenéje* (1932), Jacques Offenbach: *Orpheus az alvilágban* – nyitány, Carl Maria von Weber: *Der Freischütz* opera nyitánya (1933) és *Aufforderung zum Tanz*, Bartók Béla: *Román népi táncok*, Ludwig van Beethoven: *Egmont-nyitány* (1934). A felsorolt művek sora feltehetően Csíki Endre karmesteri, zenei koncepciójának is bizonyítéka.

Ezt követően a művész azonban nem Désen folytatja zeneszerzői-karmesteri pályafutását. A vidéki városban bemutatott szerzeményeinek híre Kolozsvárra is elért, ezáltal Csíki jelentősebb művészeti pozícióhoz jut. Az erdélyi magyar színészet ekkori fénykorát a Thália Rt.-nek köszönhette, melynek vezetősége Csíki Endrét kérte fel színpadi zenék komponálására. Ez az állás a zeneszerző számára hírnevet, elismérést hozott szerte Erdélyben. A sikersorozat Szigligeti *Cigány* című népszínművének felújításával kezdődött (1936), majd Madách Imre *Az ember tragédiájának* athéni jelenetének zenei kíséretével folytatódott (1938), és Áprily Lajos *Idahegyi pásztorok* (1939) egész estre szólózenekari kompozíciójával zárult. Ez idő alatt Csíki Erdély városaiban több alkalommal vezényelte is a színház zenekarát.

Kijelenthető, hogy színházi zeneszerzői elismertségét még Désen előadott szerzeményei, dalok vagy épp az akkor ott működött, Parádi Katus-féle mozgásművészeti stúdió előadásainak kísérőzenéje alapozta meg. Párhuzamosan, még az első világháború alatt publikálni kezdett zeneesztétikai írásokat, és ezt folytatta a kolozsvári lapokban a 30-as évek derekáig. (Írásainak gyűjteményét is hozzáférhetővé tesszük rövidesen a Csíki Endre munkásságával foglalkozó kötetben. A felsorolásban szépirodalmi, költői próbálkozásokat is találunk. Csíki Endre széles körű érdeklődését az erdélyi népzene és a népzenei igényes esszéje is alátámasztja.⁵⁾

Zongorapedagógiájáról leginkább tanítványa, Jagamas János emlékezéseiben olvashatunk, aki rajongva beszélt róla, és 1975-től kezdődően lelkesen támogatta a Csíki-életmű kutatását.

Csíki Endre kompozíciói majdnem mind elpusztultak a II. világháború végi nagy amerikai bombázás alkalmával, amikor kolozsvári házát telitalálat érte. Lakatos István 1941-ben közölt műjegyzéke, meg a két világháború közötti sajtóban megjelent adatok segítségével részben rekonstruálható a zeneszerzői életmű. Ebben nagy- és kamarazenekarra írott kompozíciók, versenyművek zongorára és fuvalára, az előbb említett színpadi zenék, vonós kamarazene, zongoradarabok és kortárs költők verse-

5 Csíki Endre: *Dívatcikk-e az erdélyi népzene? – A székely népdal a zene fejlődéstörténetének távlatában*. Erdélyi Helikon. VIII. 1935/7. 523–530.

ire írott dalok találhatók, műjegyzéke a kutatás jelen állása szerint 57 tételt tartalmaz. Csíki korabeli elismertségét jelzi, hogy erdélyi költők verseire komponált *lied*-sorozata a kolozsvári Zeneiskola ének tanszakának tanítási anyaga lett. Azonban műveinek részletesebb értelmezése nélkül egyelőre csupán általánosságokra hagyatkozhatunk. El kell fogadnunk Lakatos István jellemzését, mely szerint „a nyugati zene irányában (sic!) dolgozott”.⁶

A rendkívül szerény komponista nem használta ki még a második világháború utáni kedvezőbb kolozsvári konjunktúrát sem, amikor a *Józsa Béla Athenaeum* zenei szerkesztőségével bízták meg, és 1949 elején „árván, rokonok nélkül”, a zenésztársadalom számára is szinte teljesen elfeledten hunyt el.

E tanulmány szerzője az 1990-as évektől több ízben szóban és írásban irányította a közfigyelmet Csíki Endre zeneszerző értékeire. *Csíki Endre életpályája* címmel adott elő a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete ünnepi tudományos ülészakán, 1993. június 12-én, valamint szamosújvári és budapesti folyóiratokban közölt rövid írásokat.⁷ A zeneszerző művei közül az *Idahegyi pásztorok* egyik jelenetét, *Kyklops* dalát több alkalommal elevenítette fel, szólaltatta meg Budaörsön. A dal magyarországi bemutatóját 2016. november 8-án, a budaörsi polgármesteri hivatal földszinti előcsarnokában tartották (előadó a Pro Artis Alapítvány „Souvenirs” együttese volt), majd ugyanott, a Római Katolikus Plébániatemplomban megismételték azt 2016. december 16-án.

ENDRE CSÍKI, THE FORGOTTEN HUNGARIAN-ARMENIAN COMPOSER

Keywords: *Endre Csíki, Hungarian-Armenian, composer, 20th century*

Endre Csíki (1888, Kolozsvár, today: Cluj-Napoca – 1949, Cluj-Napoca) is an overlooked figure in the pantheon of the Hungarian-Armenian composers. Piano teacher, author of symphonic and chamber works, piano pieces and lieds on verses by contemporary poets, Endre Csíki was also active in publishing in the field of musical aesthetics. Conductor of the local orchestra, he played a major part in developing the musical culture of the town Dej between the two World Wars. His most successful years were spent as residing composer and

6 László Ferenc meglátása is hasonló: zeneszerzői habitusában Csíki Endre azon erdélyi nemzedék sorába tartozott, melynek tagjai „nem is annyira alkatuk szerint, mint inkább a körülmények nyomására váltak egy, a XIX. századot vidékiesen prolongáló posztromantizmus hátvédeivé”. Szerk. megj. LÁSZLÓ FERENC: *Zenei élet* = Koppándi Sándor (szerk.): *A romániai magyar nemzetiség*. Kriterion, Buk., 1981, 488.

7 FANCSALI JÁNOS: *Csíki Endre életpályája*. Armenia 5/1993. 8–9. és uő: *Csíki Endre, az elfelejtett magyarörmény zeneszerző*. Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek, 37/2000. 8–10.

conductor of the Hungarian Theatre in Cluj, between 1936–1939. Endre Csíki's manuscripts were almost completely lost, thus his list of works and their proper analyse remains only hypothetical.

ENDRE CSÍKI, UN COMPOZITOR UNGARO-ARMEAN DAT UITĂRII

Cuvinte-cheie: *Endre Csíki, ungaro-armean, compozitor, secolul XX*

Compozitorul Endre Csíki (1888, Kolozsvár, azi: Cluj-Napoca – 1949, Cluj-Napoca) este încă puțin cunoscut și apreciat în șirul muzicienilor de origine ungaro-armeană. Profesor de pian, autor al unor lucrări simfonice, camerale, piese pentru pian și lieduri pe versurile poezilor contemporani, Endre Csíki a fost activ și în diverse ramuri ale literaturii și esteticii muzicale. Aportul său dirijoral și organizatoric în fruntea orchestrei locale a avut un rol determinant în viața muzicală a Dejului interbelic. Însă cele mai mari succese în calitate de compozitor le-a avut ca autorul și dirijorul muzicilor de scenă prezentate în cadrul producțiilor Teatrului maghiar din Cluj, între anii 1936–1939. Bombardarea Clujului a distrus aproape integral manuscrisele aflate în casa compozitorului, astfel lista lucrărilor și aprecierea acestora rămân actualmente în stadiu ipotetic.